

НАВЧАЛЬНЕ КІНО У РАДЯНСЬКІЙ ШКОЛІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Радянська педагогіка 20-х років ХХ ст. характеризується активним пошуком відповідей на питання щодо ідейного та наукового змісту освіти, методів роботи, оптимального забезпечення навчальних закладів матеріально-технічною базою. Це був складний історичний час, специфіка якого поклала відбиток і на вітчизняну школу. Створення у 1922 році нової країни (Союзу Радянських Соціалістичних Республік, у складі якої була і Україна) вимагало і розробки нової освітньої системи, звичайно, не без урахування педагогічних напрацювань попередніх років. У перші роки Радянської влади ані Народний Комісаріат просвіти, ані місцеві органи народної освіти не могли давати чітких та єдиних установок щодо організації і методів навчальної роботи. Тим не менше, перед школою були поставлені загальні завдання: зробити викладання менш словесним і більш практичним; зробити навчання дієвим і творчим, сприяючи максимальній активізації учнів шляхом посилення їх самостійної роботи; забезпечити вивчення в загальноосвітній школі основ наук та трудову і політехнічну підготовку учнів відповідно до зростаючого рівня науки і техніки; здійснювати моральне, естетичне і фізичне виховання підростаючого покоління [9, с. 5]. Великими можливостями у досягненні поставлених завдань володів навчальний кінематограф, який неспішно, але впевнено, займав важливе місце у радянській школі. 20-ті роки ХХ століття – початковий етап становлення навчального кіно, пов'язаний із багатьма труднощами і суперечностями. Але вже у перші роки існування Радянського Союзу навчальні фільми довели, яким великим педагогічним потенціалом вони володіють.

Різноманітні питання історії, теорії та практики навчального кіно в загальноосвітній школі досліджувалися і в нашій країні, і за кордоном. Варто назвати роботи Альтшулера Б., Архангельського С., Гельмонта С., Хінкіна І., Соловйової Є., Толя Б., Хозяїнова Г., Шахмаєва Н. та ін. Особливості навчального кінематографу в історичному розрізі розкриваються у працях Виноградова С., Гельмонта А., Менжинської Ю., Прессмана Л., Черепінського С. та ін. Аналіз різноманітних досліджень свідчить про досить глибоке і всебічне вивчення основних аспектів навчальної кінематографії. Однак ряд питань досліджені недостатньо, у багатьох наукових роботах відчувається вплив тієї чи іншої державної ідеології. Зокрема, це стосується радянського періоду навчального кіно у вітчизняній школі.

Мета цієї статті – проаналізувати особливості радянського навчального кіно та роботи з ним у 20-х роках ХХ століття, розкрити головні напрямки державної політики у кінофікації навчально-виховного

процесу.

Перший в історії людства публічний кіносеанс було проведено 28 грудня 1895 року в Парижі, а вже 4 травня наступного року були показані перші кінофільми в Петербурзі. Через два-три тижні кіно приходить в Москву, Ростов-на-Дону, Київ, Харків та інші великі міста Російської імперії. Звичайно, мова поки ще не йде про зародження навчального кінематографу, але публічні кіносеанси були свого роду передумовою для його появи у майбутньому [9, с. 5].

Сьогодні під навчальним кіно ми розуміємо «вид наукового кіно, призначений для використання в навчальному процесі» [8]. Навчальне кіно дозволяє учням бачити зображення багатьох недоступних безпосередньому спостереженню фізичних, хімічних, біологічних явищ та ін.

Варто уточнити, що на перших етапах появи кінематографу як галузі людської діяльності відокремлене навчальне кіно не існувало, так само як і чіткого поділу на жанри взагалі. Кінознавство як наука про кіно виробила систему жанрів значно пізніше. Але у тих фільмах, що створювалися на початку кіноісторії, без чіткого віднесення їх до яких-небудь жанрів, педагогічна громадськість бачила великі навчально-виховні можливості.

Поява кінематографу в Радянському Союзі не супроводжувалася створенням і розвитком вітчизняної кінопромисловості. Хоча імена деяких саме радянських кінотехніків увійшли в історію світового кінематографу через ряд оригінальних винаходів, що заклали передумови для використання кінематографу із навчальною метою. Так, конструктор А. Д. Міл побудував малогабаритний кінопроектор, пристосований для показу фільмів в умовах навчального закладу. Конструктор-селянин з Орловської губернії Філякін (ім'я не збереглося в джерелах) удосконалив кінопроекційний апарат. Йому вдалося створити пристрій, що допускав швидко установку кадру в рамці [9, с. 5]. Інженер О. А. Михайлівський вперше винайшов прилад, що дозволяв в будь-який момент зупинити рух кіноплівки. Тут варто пригадати й відомого кінопідприємця із Донецької області О. О. Ханжонкова, який був піонером у справі створення вітчизняних освітніх фільмів, хоча останні приносили йому лише збитки.

У 20-ті роки в радянській педагогіці, у порівнянні із дореволюційним періодом, намітилися значні зрушення у питаннях використання навчального кіно. Головним чином це пов'язане з тим, що змінилася загальнодержавна політика щодо кінематографу в цілому: до 1917 електротئاتри (саме так звалися установи, в яких проводилися кіносеанси) категорично заборонялося відвідувати, хоча уже в 1906 році їх нараховувалося по всій Росії більше півтори тисячі [1]. Ця заборона стосувалася гімназистів, курсантів кадетських училищ, вихованців церковних навчальних закладів. Після 1917 року заборона на відвідування кінематографу була знята, і ставлення до нього почало змінюватися: вже 9 листопада 1917 року при Державній комісії з освіти був створений кіновідділ, який мав поглиблено і спеціалізовано займатися питаннями кіно у школі.

У 20-ті роки навчальне кіно виконувало більшою мірою просвітницькі функції в цілому, а не вузько програмні навчальні. Кіно демонструвалося в електротئاتрах, а не у стінах навчальних закладів. Тобто у перші роки існування СРСР не було як такого шкільного навчального кіно, тобто такого, що демонструвалося у стінах школи. Воно з'явилося вже наприкінці 20-х рр., коли був створений малогабаритний кінопроектор [9, с. 5].

Незалежно від жанру фільмів, основний розрахунок робився на наступні **функції кінематографу**:

- *пропагандистську (ідеологічну)*: екран можна було використовувати як ідеологічну зброю у боротьбі із капіталістичними настроями та ідеями;
- *просвітницьку*: кінематограф планувалося використовувати як «навчальний засіб»;
- *розвивальну*: інтегрована кіноосвіта на уроках художньо-естетичного циклу [3].

Ще у 1919 році у Москві була відкрита перша у світі кіношкола (зараз це Всеросійський державний інститут кінематографії). Уже тоді він готував фахівців за всіма основними напрямками, пов'язаними із створенням кіно, пізніше і телефільмів, їх фінансуванням, прокатом, аналізом у пресі і т. д. У тому ж 1919 році в Петербурзі виник ще один університет – Вищий інститут фотографії і фототехніки. Професіоналів у галузі кіно намагалися в 20-і роки випускати й інші інститути, але до початку 30-х вони зникли через різного роду економічні та ідеологічні причини.

У 20-х роках бажання радянської влади зміцнити позиції кінематографу почало здійснюватися: кіно стало дуже популярним в дитячому та молодіжному середовищі. У пресі того часу висловлювалося побоювання, що «ніякі законодавства, жодні заборонні системи та обмеження про відвідування кіно дітьми та спроби регламентації дитячого кінофільму не врятують дітей і підлітків від розбещуючого впливу загальних кінофільмів, оздоровлення яких повинно стати завданням дня» [2, с. 17]. Новий владний режим відреагував на ситуацію, що склалася: у 1922 році в Петрограді пройшло перше спільне засідання працівників державної кінематографії та представників так званої червоної професури, яке затвердило план роботи щодо введення в навчальні заклади кіно як навчального засобу.

Регулярний випуск кінострічок для підростаючого покоління був налагоджений в СРСР тільки в 1924 році, а перший дитячий кінотеатр відкрився в Москві в 1927. До цього часу фільми не стали більш наближеними до навчальних у сучасному розумінні, але вони все активніше залучалися для досягнення просвітницько-виховних функцій.

Із 1925 року в Радянському Союзі інтенсивно працювало *Товариство друзів радянського кіно* (ТДРК, рос. – ОДСК). Короткий час (із 1925 і до своєї смерті в липні 1926 року) його очолював головний чекіст

Ф. Дзержинський, що само по собі символізувало політичну значимість, яку Кремль надавав кіноосвіті. Після його смерті керівництво товариством перейшло до Я. Рудзутаку. До складу керівництва цього товариства входили С. Ейзенштейн, В. Пудовкін, Д. Вертов, В. Туркін та інші відомі російські кінематографісти [3, с. 6].

Аналіз соціокультурної ситуації 20-х років ХХ століття дозволяє зробити висновок, що в числі основних передумов для створення *Товариства друзів радянського кіно* були наступні:

- прагнення влади зробити кіно знаряддям пропаганди соціалістичного будівництва на противагу шкідливому впливу буржуазного кінематографу;
- офіційне визнання освітнього, просвітницького значення кіномистецтва і підвищення ролі художнього виховання у всій системі освіти;
- постійно зростаючий інтерес до кінематографу з боку широких мас [3].

За ініціативою Центральної ради Товариства друзів радянського кіно в Москві були відкриті спеціальні навчальні курси для гуртківців з усієї країни, у тому числі із різних міст України, викладачами яких були А. Роом, В. Пудовкін та інші видатні діячі російського кіномистецтва. Тексти лекцій, прочитаних на цих курсах, видавалися у вигляді методичних брошур.

24 січня 1927 за активною участю ТДРК у Москві відбулася нарада з питань дитячого та шкільного кіно. У своїй постанові нарада констатувала, що в цьому питанні належить зробити дуже багато: «слабо розроблена методика педагогічної роботи з юними глядачами, кіносеанси для дітей і підлітків ще мало поширені» [5, с. 20]. Тому було рекомендовано підготувати вказівки для навчальної та виховної роботи на основі кіноматеріалів (враховуючи при цьому різні типи сприйняття дітей), організувати випуск фільмів для дітей, які повинні показуватися в спеціальних дитячих кінотеатрах, скоординувати на цьому напрямку зусилля освітніх і культурних організацій та установ [7, с. 111–115].

У листопаді 1927 року вийшла Постанова колегії Народного комітету просвіти «Про розробку заходів щодо дитячого кіно», де вперше було вирішено видати ряд книг і посібників із питань кіно, а також ввести в програму педагогічних технікумів курс «Кіноробота серед дітей». Даний курс передбачав «викладання техніки і методики кінороботи як в теоретичному, так і в практичному плані» [6, с. 351]. У тому ж році відкрилися перші короткострокові курси кінопедагогів. Існуючий тоді у Москві Інститут методів позашкільної роботи одним із своїх завдань висунув «вироблення організаційних форм, змісту і методів масової роботи з дітьми в кіно» [5, с. 20], вивчення запитів юних глядачів, кінофікації шкіл, створення мережі дитячих кінотеатрів зі спеціальними працівниками – кінопедагогами.

Провідний науковий співробітник Інституту методів позашкільної

роботи досліджуваного періоду Ю. І. Менжинська констатувала: «Ми не розглядаємо кіно як культурно-освітню установу, рівноцінну дитячому клубу, дитячій бібліотеці, дитячій технічній майстерні, екскурсійній базі, театру і т. д.» [5, с. 18]. Кіноосвіта учнів має бути заснована на систематичному проведенні бесід про фільми, включаючи розмову про їх зміст, мову, засоби виразності. Науковець вважала за необхідне створити спеціальні гуртки любителів кіно для спільного відвідування кінематографу.

У числі найважливіших форм роботи з дітьми в таких гуртках Ю. І. Менжинська виділяла *бесіду безпосередньо перед кіносеансом*, метою якої була підготовка глядачів до сприйняття фільмів. Попередня бесіда, на її думку, повинна була дати дітям «можливість схопити глибше такі сторони фільму, які інакше прослизнули б повз них» [5, с. 5]. Після перегляду фільму рекомендувалося теж проводити бесіду з метою дати вихід сприйнятним образам, почуттям, думкам, словам для усвідомлення складного комплексу емоцій. У роботі з дітьми, які в тій чи іншій мірі цікавилися кіно, перед педагогами ставилося за мету виховати «більш глибоке ставлення до кіно як до мистецтва». Для цього пропонувалося звертати увагу на прийоми, якими користується автор картини, як передає «той чи інший елемент змісту» [5, с. 8–14]. У той же час Ю. І. Менжинська турбувалася про те, «щоб діти не відчули в цьому якогось утиску своїх прав. Більше того, в результаті втручання організатора кіногуртку вони повинні відразу відчувати, що відвідування кіно стало ще цікавішим» [5, с. 8–14].

За даними Б. Н. Кандиріна, тільки за два місяці 1928 року лише в Москві кіноуроками було охоплено 35 тисяч дітей [4, с. 57]. Кінопедагоги (цей термін активно використовувався вже у освіті перших десятиліть ХХ століття для найменування тих учителів, що застосовували у своїй роботі кінематограф) перед сеансом проводили вступні бесіди, яким надавалося велике значення: «Від вдалої побудови вступного слова великою мірою залежить успішність проведення сеансу. Іноді вступне слово набуває форми літературного оповідання, вкраплюються віршовані у ривки ...» [4, с. 57]. Малося на увазі, що під час демонстрації картини лектор проводить звичайний урок, ілюструючи свою промову кадрами, що проходять перед очима глядача на екрані. У разі потреби переглянутий матеріал закріплюється після сеансу на заняттях у школі.

Програми кіноуроків підбиралися і монтувалися Товариством друзів радянського кіно. Ранкові свята обслуговувалися фахівцями-кінопедагогами, що вели роботу з дітьми, як у фойє, так і в глядацькому залі. Форма роботи в фойє перед початком сеансу багато в чому залежала від приміщення театру. Зазвичай з дітьми проводилися бесіди про переглянуті картини, улюблених акторів, пояснювалася техніка кінотрюків і т. п. [4, с. 57]. Із таких спостережень видно, що мова йде більшою мірою про звичайні художні фільми, для перегляду яких використовувалися різноманітні форми та методи роботи (бесіди, пояснення, дискусії), аби

додати стрічкам виховних і часто навчальних елементів.

Радянські кінопедагоги тих років активно використовували також такі форми роботи, як організація випуску стінгазети з рецензіями, малюнками і замітками про кіно самих учнів, шкільні кіногуртки тощо.

Отже, у 20-х роках ХХ ст. ідеї, пов'язані із використанням навчального кіно, знайшли сприятливий ґрунт для свого розвитку. Важливою у цій справі стала роль держави, політика якої була спрямована на широке впровадження кіно в освітній процес і поступове створення відповідної технічної бази. Не меншу роль зіграла і активність педагогічної громадськості, яка бурхливо (в основному позитивно) відгукнулася на питання кінофікації освіти, розпочала обговорення на сторінках педагогічної преси різних аспектів справи кінофікації навчально-виховного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов О. А. Экран становится другом / Баранов О. А. – М. : Просвещение, 1979. – 96 с.
2. Диканская В. Школа и кино / В. Диканская // Советское кино. – 1924. – № 1. – С. 17.
3. Ильичев С. И. Кинолюбительство: история и перспективы / С. И. Ильичев, Б. Н. Нащекин. – М. : Искусство, 1986. – 110 с.
4. Кандырин Б. Н. Детское и учебное кино / Б. Н. Кандырин // Искусство в школе. – 1929. – № 2–3. – С. 57–58.
5. Менжинская Ю. И. Задача массовой работы с детьми в кино / Ю. Менжинская // Искусство в школе. – 1927. – № 1. – С. 18–20.
6. Революция – искусство – дети: материалы и документы / [сост. Н. П. Старосельцева]. – М. : Просвещение, 1967. – 416 с.
7. Совещания по вопросам детского и школьного кино // На путях к новой школе. – 1927. – № 3. – С. 111–115.
8. Учебное кино [Электронный ресурс] // Современный толковый словарь издания «Большая Советская Энциклопедия». – Режим доступа : <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-encycl-term-58640.htm>.
9. Черепинский С. И. Учебное кино: история становления, современное состояние, тенденции развития дидактических идей / С. И. Черепинский. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1989. – 168 с.